

Zavřelův *Fortinbras* v dialogu s cenzurou
Eduard Burget

Konfiskace románu Františka Zavřela *Fortinbras* se v jistém smyslu stala symbolem prvo-republikové literární cenzury. Je přitom pravděpodobné, že pokud by k zákazu nedošlo, vytratila by se próza kontroverzního dramatika z povědomí literárních historiků. Případová studie se v drobnohledném záběru pokusí osvětlit anatomii tohoto klíčového cenzurního zásahu, vycházíme přitom z teze, že ohledy na cenzuru Zavřelův román zásadním způsobem ovlivnily a že by bez nich nezískal podoby, jichž v řadě svých vydání postupně nabýval. Zajímat nás bude zejména souvislost vlastního zásahu s dobovou recepcí románu a s postavením autora v dobovém literárním poli. Důležitá je rovněž vzájemná vazba dvou posledně zmíněných faktorů; především to, zda se v době vzniku románu nějak zásadně proměňovala autorova pozice v dobovém kulturním prostředí. Všimát si budeme rovněž dílčích strategií, jež Zavřel v interakci s cenzurou používal, i toho, jaké další důsledky cenzurní zákrok přinesl.

Přes hroby kupředu!

Když na podzim 1928 vyšla v nakladatelství Alois Srdce Zavřelova románová prvotina *Hora Venušina*, nikdo patrně netušil, k jak výraznému předělu v autorově tvůrčí dráze dochází. Teatrálně až exaltovaně, což pro něj bylo charakteristické, oznamoval, že se rozhodl ukončit kariéru dramatika a nadále se bude věnovat jen prozaické tvorbě. Nepochybně přitom podcenil obtíže, jež z jeho rozhodnutí vyplynou.¹ Vstupoval totiž na půdu, kterou na rozdíl od divadelní sféry tak dobře neznal a kde tvůrčí výkony hodnotili jiní posuzovatelé. Zavřelovo rozhodnutí věnovat se výlučně próze je třeba nahlížet s ohledem na jeho pozici respektovaného dramatika, již si v průběhu dvacátých let v české kultuře získal.

František Zavřel se pokoušel proniknout do prostředí divadelního světa už před první světovou válkou, kdy v krátkém období let 1912–1915 vydal tři dramata *Simson*, *Oidipus a Iokasta* a *Don Juan*. Ani jedna z těchto her, ač je soudobí kritikové hodnotili jako originální experimenty těžící z německého expresionismu, nebyla v souvislosti s válečnou situací uvedena na divadle. Do širšího povědomí Zavřel vstoupil až po vzniku samostatné republiky, kdy v únoru 1920 uvedlo brněnské Národní divadlo jeho drama *Boleslav Ukrutný*. Už tato hra, ačkoliv se obracela do dávné minulosti, měla politický přesah, neboť se vztahovala k tehdy rozšířeným debatám o české národní povaze.

1) Vydání románové prvotiny Zavřel již dlouho dopředu avizoval. V oznámení, které vyšlo v létě 1928, byl Zavřelův román charakterizován jako dílo, které kriticky zasáhne české divadelní i politické prostředí – srov. „Loučení s divadlem“, *Národní listy* 68, 1928, č. 187, 16. 8., s. 2. V dopise kritikovi Miroslavu Ruttemu autor napsal, že toho, čeho se mu nepodařilo dosáhnout v divadle, podaří se mu v románu, který právě dopisuje – srov. Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), Miroslav Rutte, František Zavřel Miroslavu Ruttemu 13. 8. 1928.

Zavřelova interpretace svatováclavského příběhu byla cíleně provokativní; dramatik v ní totiž knížete Boleslava představil jako životaschopnější a pro budování českého státu prospěšnější osobnost než křesťanského diplomata Václava, jehož smrt byla v konečném součtu pro zemi vysvobozením.² Během krátké doby si Zavřel vybudoval pozici nonkonformního umělce, který se nebojí veřejnost provokovat. Na krátký čas se dokonce stal jedním z mluvčích mladé generace, která jej oceňovala jako průbojného inovátora českého divadla. Přátelské kontakty s ním udržovali hlavně Jiří Wolker a Zdeněk Kalista; ten o něm s odstupem napsal:

na samém počátku let dvacátých znamenal Zavřel jednoho z nejsmělejších novátorů generace: jeho *Kamenný host* se svými padesáti obrazy, střídajícími v jakémsi kaleidoskopickém sledu různé scény a prostředky, přiváděl nás na samý okraj divokých dramatických pokusů německého expresionismu.³

Ve dvacátých letech se Zavřel prosadil na prestižních divadelních scénách, především v pražském Národním divadle a v Divadle na Vinohradech. Přestože jeho hry nikdy nebyly přijímány bez výhrad, většina recenzentů oceňovala jeho zaujetí divadlem, energii a snahu vyslovovat se k problémům přítomnosti. Zavřelovy hry se zájmem sledovali respektovaní divadelní referenti jako Otokar Fischer, Jindřich Vodák, Jaroslav Hilbert či Josef Kodíček, ke kritickým reflexím Zavřelova dramata vybízela stejnou měrou Arnošta Procházku i komunistického novináře Julia Fučíka. V recenzních ohlasech však začaly postupně převažovat vyhraněně kritické tóny, neboť to, co se v prvních hrách jevílo jako podnětný experiment, se v očích kritiků záhy proměnilo ve schematické zobrazování reality, jemuž dominovala autorova posedlost jediným tématem: nietzscheovským nadčlověčenstvím. Zavřel se navíc natolik vžil do role hlasatele jediné ideje, že nebyl ani v nejmenším ochoten kritiku – kterou si nejčastěji vykládal jako útok na vlastní tvůrčí integritu – přijmout.

Pro Zavřelovy pozdější problémy s cenzurou měla zásadní význam skutečnost, že se románem *Hora Venušina* rozhodl „definitivně vypořádat“ s pražským uměleckým prostředím, které dlouhodobě nenáviděl. Tento záměr výrazně předurčil i románovou formu; stal se jí klíčový román, v němž měli čtenáři rozpoznat veřejně známé osoby literátů, dramaturgů, herců či divadelních režisérů, pohybující se ve dvacátých letech nejen v oslnivém prostředí předních pražských divadelních scén a kaváren, nýbrž i v soudních síních či v pražském podsvětí. Kritický ohlas románové prvotiny však Zavřela neuspokojil. Většina recenzentů dílo jednoznačně odmítla jako bulvární a umělecky slabé. Výmluvný soud o *Hoře Venušině* vyjádřil Otakar Štorch-Marien, který ji označil za nejnechutnější román, jaký kdy u nás vznikl, přičemž zvláště nelibě nesl útoky na kmenového autora svého nakladatelství Karla Čapka.⁴

2) Eduard Burget: „Ukrutnost knížete Boleslava. Drama Františka Zavřela o počátcích české státnosti“, *Divadelní revue* 25, 2014, č. 1, s. 57–69.

3) Zdeněk Kalista: *Po proudu života*, sv. 1, ed. Jarmila Víšková, Brno, Atlantis 1997, s. 606.

4) O. Š. M. [= Otakar Štorch-Marien]: „Nové knihy“, *Rozpravy Aventina* 4, 1928/1929, č. 13/14, s. 144.

František Zavřel Podobizna z doby, kdy pracoval na románu *Fortinbras*; ve shodě s dobovými zvyklostmi Zavřel používal vlastní portrétní fotografie jako pohlednici.

Zdroj: Soukromá sbírka.

své renomé provokatéra. Nepřekvapuje proto, že se brzy po vydání *Hory Venušiny* v deníku objevily informace o chystaném zákazu díla. *České slovo* například zveřejnilo zprávu o tzv. inhibici (dočasném úředním zákazu) s vysvětlením, že proti autorovi již podali dva lidé žalobu, neboť se v knize poznali a cítili se poškozeni na své cti.⁷ Ač k cenzurnímu postihu nakonec nedošlo, byla tato skutečnost výrazným varováním do budoucna. Když Karel Štorch o rok později napsal do *Rozprav Aventina* na adresu druhého Zavřelova románu *Věčné mládí*, že tímto dílem Zavřel vplul do vod konvenčního románu, neboť se spokojil jen s neškodným papírovým siláctvím, zdálo se, že ani v budoucnu jeho prozaická tvorba nevyvolá žádný větší rozruch.⁸

V podobném duchu o knize psali i další respektovaní kritikové, mj. František Götz, Jan V. Sedlák, Arne Novák, Antonín Matěj Píša, Josef Hora či Karel Sezima.⁵ Všichni si všimli autobiograficky stylizovaných pasáží, které měly ve čtenáři díla vzbudit dojem autentičnosti a pravdivosti, případně odhalit „skutečné příčiny“ autorových neúspěchů v divadelním světě. Většina recenzentů zároveň jednoznačně odmítla způsob a formu autorovy literární výpovědi, Zavřelův román se podle nich svou schematičností nijak neliší od jeho dramát, povahokresba postav je primitivně povrchní a autorovo vidění světa černobílé, jež jde až za samu hranici únosnosti. Slovy Emila Vachka, místo prózy ze současného uměleckého prostředí vytvořil Zavřel pamflet plný osobní zloby, nenávisti a msty.⁶

Hora Venušina však pro autora měla i jeden nezanedbatelný pozitivní moment: román se dobře prodával a během dvou let dosáhl tří vydání. Na pozadí ekonomického úspěchu se však rýsovala jiná, nikoliv zanedbatelná hrozba. Zavřel vstupoval mezi prozaiky jako „muž konfliktu“ a potvrzoval

5) Srov. G. [= František Götz]: „Svět Františka Zavřela“, *Národní osvobození* 5, 1928, č. 320, 18. 11., s. 6; A. N. [= Arne Novák]: „Román dramatikův“, *Lidové noviny* 36, 1928, č. 612, 2. 12., ranní vyd., s. 9; Jan V. Sedlák: „Román pseudodramatikův“, *Tribuna* 10, 1928, č. 279, 25. 11., s. 6; J. H. [= Josef Hora]: „Fr. Zavřel: Hora Venušina“, *Tvorba* 3, 1928, č. 3, s. 54–55; Antonín Matěj Píša: „O románu“, *Sever a Východ* 5, 1929, s. 94; Karel Sezima: „Z nové tvorby románové“, *Lumír* 56, 1929/1930, č. 6, s. 302–304.

6) ax [= Emil Vachek]: „Generální zpověď“, *Právo lidu* 37, 1928, č. 250, 25. 11., s. 9.

7) Srov. „Hora Venušina bude nepřístupná“, *České slovo* 20, 1928, č. 327, 25. 11., s. 6.

8) Š. [= Karel Štorch]: „František Zavřel: Věčné mládí“, *Rozpravy Aventina* 5, 1929/1930, č. 27, s. 324.

Román, který rozbije svět

Na začátku roku 1930 začal František Zavřel mezi svými přáteli a novináři hovořit o chystaném románu, kterým tentokrát zasáhne citlivou oblast prohnílé domácí politické scény. Kritikovi Miroslavu Ruttemu kupříkladu napsal, že svým novým dílem doslova „rozbije svět“.⁹ Skandalizující upozornění na novou prózu se však promítlo do komplikací při hledání nakladatele. Už v září 1929 Zavřel oslovil dramatika a svého přítele Stanislava Loma, tehdy zaměstnaného na ministerstvu školství a osvěty, s žádostí o zprostředkování kontaktu s ředitelem Melantrichu Jaroslavem Šaldou. Lom Zavřelově prosbě vyhověl a v lednu 1930 došlo k jednání mezi Zavřelem a redaktorem nakladatelství Egonem Hostovským. Zavřel si chtěl Hostovského zřejmě zavázat a protislužbou si zajistit vydání románu u renomovaného nakladatele, neboť v březnu 1930 se pro změnu on u Loma přimlouval za Hostovského, který si na ministerstvu školství zažádal o cestovní stipendium.¹⁰ V Zavřelově pozůstalosti pak nalézáme dopis z ledna 1930, který adresoval právě Jaroslavu Šaldovi:

Vážený pane nakladateli. Můj nový román, o kterém jsem arci nezávazně – mluvil s Vaším výborným zástupcem panem kol. Hostovským, bude hotov koncem března. Jelikož se bude jednat o věc absolutně **senzační**, bude účelno ji vydati neprodleně. Představoval bych si jedno první vydání v počtu asi 800 výtisků za honorář 25 000,- Kč. Román vyvolá **úplnou** 100% senzaci i paniku a při silné reklamě počítám aspoň na 5 vydání! Ať také jednou z politiky vydělá nakladatel a autor [...]. Titul románu je **Osvoboditel**.¹¹

Z jakého důvodu nakonec Jaroslav Šalda nabízený román odmítl, nevíme. S ohledem na dosavadní kritický ohlas Zavřelových próz mohl pochybovat o jeho literární úrovni. Závažnějším důvodem však mohla být autorem deklarovaná političnost nabízeného textu. Melantrich jako nakladatelský podnik spjatý s vládní národněsocialistickou stranou i ministrem zahraničí Benešem mohl jen těžko riskovat vydání titulu, který byl již od začátku označován za politicky nekorektní.

Nicméně pozornost se Zavřelovi podařilo vyvolat i na místech, o jejichž zájem příliš nestál. Na ministerstvo vnitra bylo 4. dubna 1930 odevzdáno důvěrné hlášení, které vypracoval ministerský rada Emil Pavel Lány. Pisatel v něm sděloval, že se v uplynulých týdnech často pohyboval ve společnosti umělců a literátů, kde se mimo jiné vášnivě debatovalo o chystaném Zavřelově románu *Osvoboditel*, jenž se má již brzy objevit na knihkupeckých pultech:

V románě tomto líčí se poměry v jisté republice a jest na první pohled patrné, že míněna jest tím republika Československá. V románě tomto líčí se zejména, ovšem zakrytě ministr Beneš jakožto škůdce republiky, který tuto nikterak neosvobodil, nýbrž že republika může býti osvobozena teprve tehdy, až ministr Beneš (není ovšem výslovně uvedeno) bude odstraněn.¹²

9) LA PNP, Miroslav Rutte, František Zavřel Miroslavu Ruttemu 14. 1. 1930.

10) LA PNP, Stanislav Lom, František Zavřel Stanislavu Lomovi 18. 3. 1930.

11) LA PNP, František Zavřel, František Zavřel neuvedenému adresátovi [Jaroslavu Šaldovi], leden 1930.

12) Národní archiv (NA), Policejní ředitelství Praha II - oddělení tiskové, spolkové, bezpečnostní a dopravní (PŘ II - ODD), kt. 88, zpráva odborového přednosty ministerstva vnitra JUDr. Poláka.

Z Lányho hlášení vyplývá zajímavý fakt, že ještě na začátku dubna 1930 František Zavřel počítal s původním názvem *Osvoboditel*, přitom jen o týden později se v novinách psalo o románu *Fortinbras*.¹³ Je tedy pravděpodobné, že někdy mezi 4. a 11. dubnem 1930 se k Zavřelovi dostala informace o chystaném cenzurním zásahu a autor se rozhodl k úhybnému manévru, který by zastřel klíčový charakter románu. Změnou názvu se rozhodl svou prózu nyní prezentovat jako umělecké dílo, které se opírá o klasickou literární předlohu. Shakespearovská látka tak měla autorovi posloužit jako clona před případnými výtkami, vinícími jej z bulvárnosti. V Zavřelově postupu sehrál svou roli i fakt, že tzv. vysoká literatura, v tomto případě moderní variace na hamletovský motiv, byla již v dobovém společenském diskurzu do značné míry vnímána jako autonomní pole, kam cenzura nezasahuje, neboť akceptuje nedotknutelnost umělecké výpovědi. Aby tento moment Zavřel zdůraznil, opatřil první vydání stručnou předmluvou, ve které uvedl, že prvořadým cílem autora bylo přiblížit současným čtenářům starou Shakespearovu fabuli: „Podkládati mi jiné úmysly mohla by jen lidská hloupost anebo špatné svědomí.“¹⁴

Vlastní Zavřelova slova dokazují, že si byl dobře vědom jiných výkladů díla. Hlavní protagonista *Fortinbrase*, obchodník Vilém Claudy, je nositelem snad všech myslitelných lidských nectností. Tato postava, v níž současníci nacházeli odkazy na ministra zahraničí Beneše, se neštítí žádných prostředků, aby si dopomohla k uspokojení svých potřeb; pletičkář a bezuzdně krade, obklopuje se špehy, nejlépe židovského původu, a psychicky týrá svou mladou ženu. Rovněž se angažuje v politice a zemi zastupuje v parlamentu. Oproti tomu jeho nevlastní syn Pavel Dan (zřejmý odkaz na královici dánského) je dokonalým protikladem svého otčima: vzdělaný, melancholicky založený chlapec, bohatý jen přiměřeně, který usilovně pátrá po okolnostech sebevraždy vlastního otce. Hamletovská variace od počátku nenechávala čtenáře na pochybách, k jakému rozuzlení příběh směřuje. Mladý Dan otčima usvědčí z vraždy svého otce a následně jej nemilosrdně zastřelí. Claudy je tedy odhalen a potrestán, země je navíc zbavena proradného škůdce. Přesto není pro kladného hrdinu v Praze bezpečno, rychle se proto zbaví zděděného majetku a za obdržené peníze prchá do Berlína, kde chce začít nový život.

Dochovaný rukopis románu ukazuje, že poslední textové úpravy Zavřel provedl 7. a 8. dubna 1930, kdy škrtl původní titul *Osvoboditel*. Stejně tak předmluva a úvodní motto, citát z *Hamleta*, jsou napsány na jiném druhu papíru, který autor přiložil k hotovému rukopisu.¹⁵ Je zjevné, že se obavy z možného cenzurního zásahu do románu zásadním způsobem vepsaly, a to nejen změnou názvu, která potlačovala aktuální politický rozměr díla. Řekněme, že v jistém smyslu se zde cenzura stala spoluautorem románu.

Další vývoj událostí ukázal, že Zavřelovy obavy ze zabavení díla byly oprávněné. Na základě zprávy vypracované E. P. Lánym uložilo ministerstvo vnitra pražskému policejnímu ředitelství, aby zjistilo, kde se chystaný román bude tisknout, a aby ihned po vydání provedlo důkladnou prohlídku textu.¹⁶ Zatímco na ministerstvu vnitra nepochybovali

13) Za první republiky bylo slovo „osvoboditel“ vnímáno jako odkaz na vznik samostatného státu, přičemž nejčastěji bylo personifikováno prezidentem T. G. Masarykem. Zavřel chtěl svým románem tomuto slovu vrátit jeho původní význam; pravým osvoboditelem byl pro něj ten, kdo zemi zbaví falešných osvoboditelů.

14) František Zavřel: *Fortinbras*, 1. necenzurované vydání, Praha, Leopold Mazáč, 1930, předmluva autora.

15) LA PNP, Josef Alois Adamíra, i. č. 71, rukopis románu *Fortinbras*.

16) NA, PŘ II - ODD, kt. 88, zpráva odborového přednosty ministerstva vnitra JUDr. Poláka.

o tom, že Zavřelův román bude splňovat zákonné podmínky pro konfiskaci, nakladatel se nejvíce obával, že rozsah konfiskovaných pasáží bude příliš velký, a román se tak stane pro čtenáře nesrozumitelným. V takovém případě by totiž musel autor dílo přepracovat, což by v konečném součtu razantně zvýšilo náklady na vydání knihy; u menšího zásahu stačilo upravit stávající sazbu a vytisknout text bez konfiskovaných pasáží.

Poté, co Lány odeslal své udání, na ministerstvu vnitřní zjistili, že Zavřelův román má vyjít u nakladatele Aloise Srdce, který své knihy tiskl ve vinohradské tiskárně Orbis. Zavřel ale nakonec podepsal smlouvu s nakladatelem Leopoldem Mazáčem, který byl ochoten případné riziko konfiskace nést. První bod nakladatelské smlouvy se proto týkal možného zabavení díla cenzurou. Autor i nakladatel se dohodli, že kniha vyjde v nákladu tří tisíc výtisků, přičemž každý tisíc svazek bude označen jako nové vydání, což byl zjevný marketingový tah, jenž měl vyvolat dojem atraktivnosti titulu, který již po dvou týdnech bude prezentován jako nově vydaný:

Nejprve se vytiskne prvé vydání v počtu 1 000 výtisků, a bude-li toto zabaveno, bude do 14 dnů po vyjití dotištěno II. a III. vydání, každé po 1 000 výtisků. Bude-li prvé vydání zabaveno, nepřísluší autorovi z něho honorář a další vydání vyjdou s vynecháním zabavených partií. Kdyby však konfiskace byla v takového rozsahu, že román by nedával uceleného smyslu, přepracuje jej autor, aby cenzura jej propustila.¹⁷

K textu smlouvy Zavřel dopsal ještě poznámku, již nakladatele ujišťoval, že „o zabavení se nedá vůbec mluvit“.¹⁸ Když pak román na konci dubna 1930 vyšel, nedělo se zprvu nic zvláštního. Leopold Mazáč knihu rozeslal knihkupcům ve větších městech a Zavřel obdržel dohodnutý počet autorských výtisků.

Dne 2. května 1930 před desátou hodinou dopolední však vstoupil do Mazáčova nakladatelství v ulici Na Hrobcí č. 7 policejní komisař Vladimír Grubhoffer, který nakladateli předložil pokyn státního zastupitelství k zabavení románu *Fortinbras*. Souběžně odstartoval proces obvyklý při dobových cenzurních zásazích. Z protokolu vyplývá, že z dvanácti set vytištěných svazků jich v nakladatelství zůstalo dvanáct. Dvě stě výtisků bylo u kniháře Jana Nožičky, osmdesát připadlo autorovi či byly rozeslány do redakcí novin a časopisů jako recenzní výtisky, ale především devět stovek kusů již Mazáč rozeslal do knihkupectví v celé republice.¹⁹ Ještě týž den následovala kontrola v tiskárně Františka Rebce v nedaleké Lípové ulici, jež potvrdila, že tiskař všechny výtisky předal nakladateli.²⁰ Před polednem pak komisař Grubhoffer navštívil i knihařskou dílnu v Karlíně, kde našel sto osmdesát osm výtisků románu, které ještě nebyly svázané. Majiteli dílny Janu Nožičkovi bylo oznámeno, že „uvedený tiskopis byl zabaven státním zastupitelstvím v Praze“.²¹ V následujících dnech probíhalo stahování Zavřelova románu od všech knihkupců v republice.

17) Knihovna Národního muzea, Kabinet knižní kultury, Nakladatelství Leopold Mazáč, i. č. 60/56m, nakladatelská smlouva s Františkem Zavřelem z 8. 4. 1930.

18) Tamtéž.

19) NA, PŘ II - ODD, kt. 88, opis protokolu sepsaného 2. 5. 1930 v nakladatelství Leopold Mazáč.

20) NA, PŘ II - ODD, kt. 88, opis protokolu sepsaného 2. 5. 1930 v tiskárně Františka Rebce.

21) NA, PŘ II - ODD, kt. 88, opis protokolu sepsaného 2. 5. 1930 v knihařské továrně Zdeněk a Jan Nožička.

Obálka románu *Fortinbras* První vydání románu je dnes prakticky nedostupné, jeden z mála výtisků se nachází v konzervačním fondu Národní knihovny v Praze; tento exemplář obsahuje i autoremu dedikaci řediteli Živnobanky Jaroslavu Preissovi s datem 27. dubna 1930.

Zdroj: František Zavřel: *Fortinbras*, 1. necenzurované vyd., Praha, Leopold Mazáč 1930.

byla posuzována na základě mimoestetických kritérií jako žurnalistický hanopis, který je v rozporu se zákony republiky, neboť nabádá k fyzické likvidaci ústavního činitele. Soud ignoroval autorem zdůrazňovanou literárnost románu, aby upřednostnil politické čtení díla, přičemž právě tento posun legitimizoval oprávněnost cenzurního zásahu.

Prvních pět cenzurních škrťů se týkalo plánu na Claudyho zavraždění. Šestý zásah pojednával o činu samém. Sedmá a poslední konfiskace postihla důležitou pasáž, v níž bylo zabití zlovolného politika velebeno jako osvobozující akt, který přinesl úlevu celé společnosti.²²

K cenzurnímu zásahu se krátce po konfiskaci vyjádřil spisovatel Viktor Dyk. Ve svém komentáři otištěném v *Národních listech* se nezabýval obsahem románu, který ani on nepovažoval za dostatečně umělecky silný. Dyka spíše zajímala otázka, nakolik byla

Konfiskaci románu bylo třeba potvrdit rozhodnutím příslušného soudu. Státní zastupitelství proto 6. května 1930 podalo podnět ke krajskému trestnímu soudu v Praze, následovalo neveřejné slyšení v rámci tzv. objektivního řízení, kde státní zástupce vysvětlil důvody pro konfiskaci. V tomto okamžiku mohl soud ještě rozhodnutí státního zastupitelství zamítnout, nicméně podle postupu policie v otázce zajišťování výtisků s tím už patrně nikdo nepočítal. Soud 8. května 1930 konfiskaci potvrdil, neboť inkriminované pasáže podle jeho názoru naplňovaly skutkovou podstatu výzvy k trestným činům podle § 15, č. 3 zákona na ochranu republiky a zločinu schvalování trestných činů podle § 16, č. 2 zákona na ochranu republiky.²²

Na návrh státního zástupce soud potvrdil celkem sedm míst, která musela být v druhém vydání vynechána. Ve všech případech se jednalo o pasáže, v nichž byla tematizována vražda Viléma Claudyho. Je tedy zřejmé, že cenzoři ztotožňovali postavu Claudyho s ministrem Edvardem Benešem, ačkoliv v textu samém o něm nepadlo jediné zmínky. Jinými slovy: nikdo ze zainteresovaných nečetl Zavřelův příběh jako románovou fikci. Naopak, próza

22) NA, PŘ II – ODD, kt. 88, rozhodnutí krajského trestního jako tiskového soudu v Praze o konfiskaci románu *Fortinbras* ze dne 8. 5. 1930, srov. *Úřední list Republiky Československé* 10, 1930, č. 111, 13. 5., s. 2479.

23) NA, PŘ II – ODD, kt. 88, sdělení státního zastupitelství v Praze s označením zabavených míst ze dne 6. 5. 1930.

konfiskace vůbec nutná, neboť rozruch kolem cenzurních postihů autorovi udělal dobrou reklamu a mnohonásobně zvýšil odbyt podprůměrného díla. Také Dyk byl přesvědčen, že Zavřel při psaní knihy sledoval jiné než ryze umělecké cíle:

Kýžené senzace se autoru blahovůlí cenzury dostalo: ale problém zůstává problémem umělcovy odpovědnosti za dílo. Tento problém konkrétně zní: útočím-li, mám státi za svým útokem a mužně nést jeho riziko, a nechci-li útočit, nemám sám pracovat k vzniku takového domnění.²⁴

Dokument doby?

Upřednostnění politického čtení románu se projevilo i v parlamentní rozpravě, která proběhla v únoru 1931, tedy necelý rok po vydání *Fortinbrase*. Na schůzi sněmovny nejprve vystoupil poslanec Jiří Stříbrný, který protestoval proti neoprávněným konfiskacím, jež poškozovaly jeho *Polední list*. V interpelaci adresované ministru spravedlnosti Alfrédu Meissnerovi se mimo jiné zmínil o postupu proti soudcovskému čekateli Jaroslavu Chlubnovi, který byl přeložen z Prahy do jihočeské Kaplice pro svou publikační činnost ve *Vlajce*. V následné rozpravě se Meissner hájil tím, že Chlubново přeložení nebylo motivováno politicky, nicméně přiznal, že svou roli při rozhodování sehrál fakt, že Chlubna v listopadu 1930 otiskl ve *Vlajce* pochvalnou recenzi na Zavřelova *Fortinbrase*.²⁵ Meissnera nejvíce popudila ta část recenze, ve které mladý kritik Zavřela pochválil za osvobozující slova ze závěru příběhu:

Celá země si oddechla. Můra, která na ní ležela dvanáct dlouhých let rozleptávajíc, vysávajíc a korumpujíc kdekoho, zmizela. Kult česko-bratrských frází, maskující každou neřest, ochabl. Falšování hodnot přestalo být výnosným řemeslem. Nepřátelé Claudyovi, z velké většiny čestní lidé, dostali se k moci. Jakž pochopitelně, kdekdo se snažil dokázat, že jím byl také, v prvé řadě někdejší oblíbenci Claudyovi. Nikdo netupil mrtvého tyрана tak jako oni. [...] Maska padla. Skutečná tvář zbohatlíkova objevila se před očima všem.²⁶

Chlubnova recenze vyvolala nový zájem o konfiskovaný román, o kterém se na podzim 1930, tedy skoro půl roku po prvním vydání, už tolik nemluvilo. Do té doby, než se rozpoutala parlamentní polemika mezi Stříbrným a Stránským, Zavřel působil na ministerstvu obchodu. Debata mezi politiky otevřela otázku, zda je přípustné, aby autor s tak radikálními názory mohl pracovat ve státních službách. Na druhou stranu to byl sám Zavřel, kdo již v červnu 1930 Stříbrného ponoukal, aby ve věci konfiskovaného románu interpeloval ministra spravedlnosti: „Připravuje se totiž pro **červen** nové vydání *Fortinbrase*, a tu bych arci velmi rád viděl, aby do něho byly pojaty ony zabavené odstavce. Budete je moci v červnu interpelovat?“²⁷

24) V. D. [= Viktor Dyk]: „Konfiskace Zavřelova románu“, *Národní listy* 70, 1930, č. 141, 23. 5., s. 3.

25) Jaroslav Chlubna: „Dokument doby“, *Vlajka* 2, 1930/1931, č. 6, s. 3.

26) F. Zavřel: *Fortinbras*, 1. necenzurované vydání, Praha, Leopold Mazáč 1930, s. 204–205.

27) LA PNP, František Zavřel, František Zavřel neuvedenému adresátovi [Jiřímu Stříbrnému] 3. 6. 1930.

Ministr Meissner se však ve sněmovně dopustil omylu, když mimo jiné uvedl, že Chlubna v recenzi vybízela – stejně jako Zavřel v románu – k odstranění Edvarda Beneše;²⁸ nic takového ale v Chlubnově recenzi nebylo. Meissnerovi, podobně jako mnohým dalším, splýnula fikce s realitou, Chlubnovu recenzi totiž četl s přesvědčením, že hlavní hrdina Claudy představuje ministra zahraničí Edvarda Beneše.

Na Chlubnovu i Zavřelovu obranu ve sněmovně vystoupil Jiří Stříbrný, který se v následné rozpravě pokusil dokázat, že konfiskace Zavřelova románu byla neoprávněná, neboť jde o dílo umělecky hodnotné, které moderním způsobem čerpá ze Shakespearova *Hamleta*, a zásah proti němu je tudíž pochybný. Politickou tendencí chtějí románu – podle Stříbrného – vtisknout pouze někteří politici, kterým příběh nastavuje nelichotivé zrcadlo.²⁹

Do debaty následně vstoupil poslanec a Benešův stranický kolega Jaroslav Stránský, který Stříbrného obvinil z účelovosti. Stránský Zavřelův román nahlížel podobně jako Viktor Dyk, navíc se mu podařilo prokázat, že Zavřelovy úmysly při psaní knihy patrně nebyly tak čisté, jak se Stříbrný snažil poslance přesvědčit.³⁰ Ve svém vystoupení zmínil, že Zavřel už před několika lety žádal v několika osobních dopisech Edvarda Beneše o přijetí na ministerstvu zahraničí. Přestože byl jazykově dobře vybaven, měl právnické vzdělání a za sebou již dlouhou úřednickou praxi na ministerstvu obchodu, nebyly jeho opakované žádosti Benešem vyslyšeny; z jednoho z dopisů citoval přímo ve sněmovně:

Dovoluji si Vám poslati poznámky o Napoleonovi. Moje poslední komedie *Vykupitel* bude po úspěchu na Vinohradském jevišti hrána, jak mi sděluje její zástupce, v Berlíně, Vídni a dokonce snad v Paříži. Byl bych Vám vděčen, kdybyste při event. uvolnění vhodného místa v ministerstvu zahraničních věcí, slovutný pane ministře, vzal na mne zřetel. Veliký vzor, který mám na mysli, dramatik P. Claudel, je rovněž ve službách zahraničního ministerstva.³¹

Útočným románem se tedy podle Stránského slov chtěl tento „český Paul Claudel“ Benešovi jednoduše pomstít za přehlížení. Fakt, že zmíněný kompromitující materiál musel Stránský získat přímo od Beneše, kupodivu nikdo z poslanců neřešil. Několikadenní parlamentní debata o cenzurních zásadách, které vévodili Stříbrný a Stránský, nakonec vyzněla do prázdna. Lakonicky ji komentoval Karel Čapek, který Jiřímu Stříbrnému věnoval jeden ze svých pravidelných rozhlásků:

28) Protokol 102. schůze poslanecké sněmovny z 6. 2. 1931, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, <<http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/102schuz/s102001.htm>>, přístup 4. 10. 2014.

29) Protokol 103. schůze poslanecké sněmovny z 10. 2. 1931, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, <<http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/103schuz/s103007.htm>>, přístup 4. 10. 2014. Stříbrného řeč byla záhy přetištěna v *Poledním listu* – srov. „Hamlet za 300 roků zkonfiskován v republice“, *Polední list* 5, 1931, č. 42, 11. 2., s. 1, 3.

30) Protokol 105. schůze poslanecké sněmovny z 13. 2. 1931, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, <<http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/105schuz/s105001.htm>>, přístup 4. 10. 2014.

31) Tamtéž. Stránského výroky Zavřel glosoval v dopise Karlu Horkému; uvedl, že v letech 1925–1928 adresoval desítky žádostí o přemístění na jiné ministerstvo, a je tedy absurdní z toho vyvozovat, že by na základě takových odmítnutí měl proti všem osloveným ministrům napsat román, ve kterém by si s nimi vyřizoval účty – srov. LA PNP, Karel Horký, František Zavřel Karlu Horkému 19. 2. 1931.

Raduj se velmi, lide náš:
vyvstal nám nový mecenáš.

Nedal sic prachy, jen silou pysků
ujal se mocně svobody tisku,

když příležitost naskytla se,
že zabavili Fortinprase.³²

Také Čapek zastával názor, že parlamentní debata kolem *Fortinbrase* dělá románu nežádoucí reklamu, jež zvyšuje jeho prodej. Proto se také k celému případu příliš nevyjadřoval. Vedle citovaného rozhlasu otiskl v *Lidových novinách* už jen krátký sloupek, v němž mimo jiné označil knihu za „literární plácaninu, po které by jinak pes neštěkl a kterou by snad jen pan Jindřich Vodák měl sílu a trpělivost přečíst“. Dále se pak zamýšlel nad tím, zda některé cenzurní zásahy jsou opravdu nutné, neboť se jimi dělá reklama zabavenému dílu. Čapkův názor na Zavřelův román byl zcela jasný: román, který autor pojal jako ostrou společenskou kritiku politických poměrů a směřoval svůj hněv především k postavě ministra zahraniční Edvarda Beneše, je ve své podstatě hloupý, prvoplánový a bez valných uměleckých ambicí.³³

Český Paul Claudel

Pro Zavřelovy další osudy bylo podstatné, jak se k celé kauze postavil sám Edvard Beneš. Zavřel se nejprve 11. srpna 1930 obrátil na ministra Meissnera dopisem, ve kterém nabízel dohodu, jež by se týkala nového (již třetího) vydání *Fortinbrase*. V úvodu uvedl, že se již neztotožňuje s politickou tendencí své prózy, a nabídl, že je ochoten z nového vydání dobrovolně vyškrtat i ty politické narážky, které zabaveny nebyly, výměnou za konfiskovaný závěr románu.³⁴ Meissner nato obratem zaslal Zavřelův dopis Edvardu Benešovi k vyjádření. V dochovaném konceptu Benešovy odpovědi najdeme informace, které pak o půl roku později použil v parlamentní debatě Jaroslav Stránský, když hovořil o tom, že Zavřelův román je autorovou mstou za nepřijetí na ministerstvo zahraničí. V druhém plánu dopisu pak Beneš nepřímou nabádal svého kolegu, ministra obchodu Josefa Matouška, aby Zavřela propustil, případně nějakým jiným vhodným způsobem potrestal. Stejně tak nesouhlasil s povolením oněch zakázaných pasáží:

Knihy p. Zavřela náleží po mém soudu mezi výrobky lidí, kteří sledují svými knížkami jiné cíle nežli umělecké a literární [...]. Víím jen, že román, o který se jedná, by mohl býti z mé strany předmětem trestního jednání na základě zákonů republiky. Nechtěl jsem a nechci to činit. Plným právem jsem očekával, že příslušný jeho nadřízený úřad, kterým je ministerstvo obchodu, vykoná to, co prostě v takové věci je jeho povinností. Nevím, zdali to učinil nebo

32) [Karel Čapek]: „Týdenní rozhlasek“, *Lidové noviny* 39, 1931, č. 95, 21. 2., odpolední vyd., s. 1.

33) Karel Čapek: „Případ s cenzurou“, *Lidové noviny* 39, 1931, č. 96, 22. 2., ranní vyd., s. 1, 2.

34) Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZ), Kabinet ministra 1930, kt. 21, sign. 2401–2700, č. 2693 ex 1930, opis dopisu Františka Zavřela Alfrédu Meissnerovi 11. 8. 1930.

zdali to chce učinit. Ze všech těchto důvodů soudím však, že by se žádosti p. Zavřela vyhovět nemělo a že by naopak jeho nadřízený úřad vykonat měl svou povinnost, tak jako bych ji konal já, kdyby se jednalo o úřad, jehož jsem šéfem já.³⁵

Je zřejmé, že k předčasnému penzionování Františka Zavřela, k němuž došlo krátce po emotivní parlamentní debatě, přispělo významnou měrou právě Benešovo stanovisko k celé kauze.

V souvislosti s parlamentní rozpravou se v denním tisku také poprvé objevil nový termín „zavřelovština“. V nepodepsaném textu, který otisklo *České slovo* v polovině února 1931, se autor stylizoval do role mluvčího české spisovatelské obce:

Zde stojí však celá spisovatelská obec a všichni zástupci kulturních národních hodnot před případem, kdy spisovatel zneužil svého duchovního poslání nejen k tomu, aby do divokého politického života vnášel metody ještě divočejší, aby připravil apologii vraha, jež by snad byl jeho román inspiroval k smrtelnému atentátu na politického odpůrce, ale kdy pohnutkou k takovému zneužití literatury bylo neukožené sobectví člověka, u něhož v jedné buňce mozku vzrostl velikášský plán, na který všechny ostatní buňky téhož mozku svým obsahem a hodnotou nikdy stačit nemohly. Případ tohoto spisovatele je vyložený případ zneužití veřejné moci, kterou každý spisovatel má v publicitě svých děl.³⁶

Názor uveřejněný na stránkách ústředního listu strany národněsocialistické prezentoval spisovatele jako nositele zvláštního duchovního poslání. Zavřel podle autora zneužil roli spisovatele a hrozilo, že se podobné jednání může opakovat. Článek nepřímou naznačoval, že takový morálně pochybný člověk může selhat i v jiných oblastech; pokud si uvědomíme, že Zavřel v době vzniku textu pracoval jako státní úředník na ministerstvu obchodu, je zřejmé, komu byly tyto řádky adresovány. Už ve zmíněné parlamentní debatě se ozývaly hlasy, jež zpochybňovaly Zavřelovo setrvání ve státní službě. Proto také Jan Vrzalík ve *Vlajce* znechuceně glosoval chování národněsocialistických poslanců, kupříkladu Fráni Zemínové, která se ve sněmovně pohoršovala nad tím, jak je možné, že člověk jako Zavřel dosud pracuje jako státní zaměstnanec: „Dr. Zavřel napsal román *Fortinbras*,“ píše Vrzalík, „jehož tendence zdála se nebezpečnou pro lidi Benešovy. A tu zas stejný poplach a Fráňa volá v parlamentě: ten spisovatel je úředníkem ministerstva obchodu. Co z toho může následovat, je nám jasné.“³⁷

V dopise, který František Zavřel adresoval krátce po konfiskaci Jaroslavu Preissovi, vyjádřil znechucení z posledních událostí a záměr definitivně zanechat literatury.³⁸ A podobné poznámky se objevily i v dalších jeho listech. Dozvídáme se z nich, že po odchodu z ministerstva obchodu nakrátko zakotvil ve společnosti Báňská a hutní, kterou však musel rovněž po několika týdnech opustit. Jako důvod svého propuštění uvedl obavy ge-

35) AMZ, Kabinet ministra 1930, koncept dopisu Edvarda Beneše Alfrédu Meissnerovi, b. d. (zřejmě srpen 1930), závěr odstavce Beneš škrtl a věta končí slovem „povinnost“.

36) „Zavřelovština a co tomu řekne česká obec spisovatelská“, *České slovo* 23, 1931, č. 27, 15. 2., s. 3.

37) -ik [= Jan Vrzalík]: „Dotěrní denuncianti“, *Vlajka* 2, 1930/1931, č. 8/9, [3. strana obálky].

38) Archiv České národní banky, Živnostenská banka, kt. 49, i. č. 1099, Korespondence Jaroslava Preisso s Františkem Zavřelem, František Zavřel Jaroslavu Preissovi 29. 8. 1930.

nerálního ředitele podniku, že zaměstnáním nežádoucího autora bude jeho společnost odříznuta od státních zakázek.³⁹ Před Zavřelem se na druhou stranu otevřela kariéra soukromého advokáta. Na psaní však nerezignoval a o tři roky později se k románu *Fortinbras* vrátil vydáním druhého dílu.

Fortinbras redivivus

První díl *Fortinbrase* skončil Claudyho zastřelením a odjezdem Pavla Dana do Berlína. Druhý díl, který Zavřel vydal v roce 1934 v nakladatelství Osvěta a dedikoval J. S. Macharovi, posloužil autorovi primárně k vyjádření frustrace z tehdejší politické scény a z neschopnosti pravicových stran sjednotit se do jednotného bloku.⁴⁰ To, že se Zavřel rozhodl vrátit k literatuře a k divadlu, avizoval již ve své korespondenci z let 1933–1934; částečný podíl na tom měly i ekonomické důvody, hospodářská krize se totiž podepsala i na obratu advokátních kanceláří.⁴¹

Děj druhého dílu je prostý a čtenář se neubrání dojmu z uměle nastaveného příběhu. Někdejšího vraha Viléma Claudyho Pavla Dana a jeho choť Felicitu zastihneme v Itálii, konkrétně v Taormině, odkud manželé vyrážejí na delší putování po Itálii. Nedaleko Palerma se seznámí s mladými milenci z Anglie. Cestu po italských městech pak podnikají oba páry společně, obdivují se fašistickému režimu a vedou zasvěcené debaty o politice. Při návštěvě Neapole jsou dokonce svědky Mussoliniho projevu:

„Co to znamená?“ tázal se Dick poblíž stojícího vojáka. „Duce,“ zněla stručná odpověď. Pavel byl nadšen. „Zajímá vás politika?“ tázal se Dick. „Samozřejmě,“ řekl Pavel, snažící se vidět přes hradbu vojska. „Co o ní soudíte?“ „Nietzsche se vrací.“ [...] „Myslíte?“ namítl Dick. „V Itálii ano. V Německu rovněž. Všude.“ „V Rusku?“ „Komunismus není socialismus.“ [...] Pavel chtěl něco říci, v tom však začala hrát hudba fašistickou hymnu. Strážník, stojící vedle nich, vyzval je, aby smekli. Nesmírná hmota lidí hnula se kupředu obklopujíc ze všech stran vysokou tribunu, na které stanul, pozdravován máváním praporů, zasypán stohy růží, uprostřed rozmávlé masy, malý zavalitý muž s obličejem připomínající barvou pleti, nehybností výrazu, pronikavýma očima i celým profilem Napoleona. „Kdo je to?“ tázala se Mabel. „Mussolini,“ zněla odpověď.⁴²

V několika větách zde Zavřel propojil minulost se současností a všechny své idoly v jeden celek. Na základech starověkého Říma se svou dobovačnou politikou stojí Itálie, nejprve jako kolébka renesance, jež Evropu vyvedla ze středověkého tmářství. Nyní je

39) František Zavřel: *Za živa pohřben. Vlastní životopis*, 3., rozšířené vyd., Praha, Leopold Mazáč 1944, s. 141.

40) Druhý díl Zavřelova románu zůstal recenzenty víceméně nepovšimnut. Obsáhleji se mu věnoval bez velkého nadšení Karel Sezima: „Z nové tvorby románové“, *Lumír* 60, 1933/1934, č. 5, s. 278–279.

41) V květnu 1933 se Zavřel obrátil prostřednictvím Františka Serafinského Procházky na nakladatelství Unie s nabídkou na vydání druhého dílu *Fortinbrase*, jehož dokončení plánoval na podzim. Zájem o vydání nového románu ze strany nakladatele byl velký, panovala pouze obava z případné konfiskace. Srov. LA PNP, František Serafinský Procházka, František Zavřel nakladatelství Unie 25. 3. 1933; tamtéž, František Zavřel Františku Serafinskému Procházce 6. 6. 1933. V září 1933 měl Zavřel román již dopsaný, Procházce však sdělil, že román nakonec vydá jinde – srov. LA PNP, František Serafinský Procházka, František Zavřel Františku Serafinskému Procházce 1. 9. 1933.

42) František Zavřel: *Fortinbras*, díl 2, Praha, Osvěta 1934, s. 80–81.

to země, kde se zrodil novodobý Jan Křtitel, Mussolini, jenž v sobě snoubí napoleonskou výbojnost s filozofií Friedricha Nietzscheho. Dokonce i Rusko se v Zavřelových očích probouzí a po vzoru Německa a Itálie se vydává na cestu nacionalismu. Danův přítel Kuperan píše v jednom dopise z Moskvy následující věty:

Pokud jsem mohl za tak krátkou dobu nahlédnouti do nitra Moskvy, realizuje se v něm něco zcela jiného nežli takzvaný komunismus. Marx a Lenin jsou odsunuti na vedlejší kolej. Proti starému světu, který byl od základu prohnílý a který nutno zničit, tyčí se cosi nového, co není snadno definovat. [...] Myslím, že svět bude velmi záhy překvapen, neboť všechno, co znamená pravý opak starého Ruska, je tu. Místo oblomovštiny akce! Místo nihilismu ofenziva! Místo tolstojovské vaty kov! Odvážil bych se tvrdit, že se tu rodí cosi jako ruský nacionalismus, poprvé od stvoření světa, neboť Rus byl až dosud internacionální. Evropa nemá potuchy o tom, co se tu děje, a opakuji, že bude překvapena (příjemně i nepříjemně), až to spatří.⁴³

Z Itálie se Pavel a Felicita přesouvají do Paříže poklonit se Napoleonovu hrobu a následně zpět do Československa. Provinční, omšelé a studené hlavní město však zůstává navzdory plamenům nacionalismu šlehajícím v okolních zemích stále stejně zajaté v česko-bratrských frázích a filozofii pacifismu Petra Chelčického. Román zůstal vlastně neukončen, neboť Zavřel plánoval ještě napsání třetího, závěrečného dílu, k čemuž se však již nedostal.

Cenzura podruhé

Na obou dílech *Fortinbrase* jsou pozoruhodné i jejich další osudy. Po okupaci v září 1939 vydal Zavřel první díl *Fortinbrase* znovu, tentokrát u nakladatele Otakara Janáčka. Knihu opatřil novou předmluvou, kde čtenářům vysvětlil, že po zrušené konfiskaci konečně dostávají do ruky nezkrácené vydání.⁴⁴ Tento svazek se téměř shoduje s původním vydáním z jara roku 1930 až na jeden dosti podstatný detail. V dialogu, kde Danův přítel Kuperan při svých cestách rozmlouvá v hostinci s číšníkem, udělal Zavřel z číšníkovy matky Rusku, přičemž ještě ve vydání prvním se o ní píše jako o Židovce.⁴⁵ Za protektorátu v roce 1941 pak u Leopolda Mazáče vyšel *Fortinbras* naposledy, tentokrát oba díly v jednom svazku. Aniž by to autor v předmluvě blíže vysvětlil, bylo toto vydání postiženo cenzurou v mnohem větším rozsahu než kdykoliv předtím. Vedle drobných textových úprav chybí v posledním vydání dokonce celé kapitoly. V dopise Leopoldu Mazáčovi ze srpna 1941 si autor stěžoval na nesmyslné cenzurní zásahy, kterými byl text postižen: „Korektury jsou již skoro hotovy. Ať se na nich nic nemění! Včera jsem si stěžoval u von Hoopa a von Gregoryho na nesmyslné, ba idiotské škrty, které ve *Fortin*. učinil jakýsi **dr. Živný**. Škoda, že nemůžeme rok čekat, určitě by byly stornovány.“⁴⁶

Z knihy tak zcela zmizela kapitola, jež zachycovala rozpravu Kuperana s číšníkem, který v prvním vydání hovořil o své matce jako o Židovce, ve vydání z roku 1939 jako o Rusce

43) Tamtéž, s. 137–138.

44) František Zavřel: *Fortinbras*, 8., po zrušené konfiskaci nezkrácené vydání, Praha, Otakar Janáček 1939, předmluva byla napsána 12. 9. 1939.

45) Tamtéž, s. 102.

46) LA PNP, Leopold Mazáč, František Zavřel Leopoldu Mazáčovi 13. 8. 1941.

a o dva roky později, ve vydání, jež vyšlo krátce po útoku Německa na Sovětský svaz, už musela matka z knihy zmizet úplně.⁴⁷ K rozsáhlejším změnám byl Zavřel nucen sáhnout i ve druhém díle. Vyjmuta byla kapitola, jež ve vydání z roku 1934 pojednávala o návratu Dana a Kuperana do Prahy, kdy se na jeden den zastaví v Berlíně, kde se zatajeným dechem sledují rozmach velkoměsta, které po první světové válce vstává z popela jako bájný pták Fénix.⁴⁸ Z druhého dílu vypadla dále kapitola, ve které Kuperan uvažuje o současném Rusku. Jako úsměvné se může jevit odstranění Mussoliniho jména z výše citované pasáže o fašistické manifestaci:

Nesmírná hmota lidí hnula se kupředu obklopujíc ze všech stran vysokou tribunu, na které stanul, pozdravován máváním praporů, zasypáván stohy růží, uprostřed rozmávlé masy, malý zavalitý muž s obličejem připomínajícím barvou pleti, nehybností výrazu, pronikavými očima i celým profilem Napoleona. „Kdo je to?“ tázala se Mabel. Odpověď zanikla ve stále větší vřavě.⁴⁹

To, že se z této kapitoly dále vytratily zmínky o komunismu v Rusku, ba dokonce o Nietzsche, již ani nepřekvapí. Za protektorátu následnou cenzuru nahradila cenzura předběžná a tato skutečnost patrně přispěla k tomu, že rozsah škrtů byl mnohonásobně vyšší než v případě původního postihu z počátku třicátých let.

Pokusme se závěrem shrnout obecnější rysy případu Zavřelova *Fortinbrase*. Díky dochovaným pramenům lze získat poměrně zřetelnou představu o posunech od prvotní autor-ské intence přes rukopis, jeho autorské úpravy až po první a další, cenzurovaná vydání. Většina uvedených posunů přitom nese pečeť regulačních mechanismů rozličného typu, příznačných pro rozdílné etapy českých kulturních dějin.

Liberální cenzurní systém se snažil eliminovat z dobového pohledu latentně nebezpečné pasáže tematizující násilný čin, spáchaný na literární postavě, jejímž předobrazem byl přední reprezentant republiky. Konfiskace měla i ekonomické důsledky, jež se promítly do peripetií s hledáním nakladatele; Leopold Mazáč vyřešil riziko bezprecedentním krokem: zohledněním možného cenzurního zásahu v nakladatelské smlouvě. Autor sám se pokusil předejít konfiskaci změnou názvu a zdůrazněním literárnosti svého textu odkazem na Shakespearovo drama. Významnou roli, do značné míry typickou pro čas a místo zásahu, sehrála literární kritika, klasifikující Zavřelovy románové pokusy jako pamflety, tedy jako texty, které nesnesou kritéria umělecké prózy. Tato skutečnost usnadňovala postih románu a do jisté míry otevírala prostor i pro ingerence ze strany politického systému. K nim došlo s jistým časovým odstupem. Následná rezonance sporu v médiích vyústila v další

47) Původní 34. kapitolu prvního dílu, ve které Kuperan hovoří s číšníkem o jeho politických názorech, nahradil Zavřel v devátém vydání scénou, ve které si Kuperan v restauraci čte v novinách verše jistého nepohodlného básníka (rozuměj Zavřela) – srov. F. Zavřel: *Fortinbras*, 1., necenzurované vydání, Praha, Leopold Mazáč 1930, s. 112–115, a též: *Fortinbras*, 9. vydání, Praha, Leopold Mazáč 1941, s. 86–87.

48) Srov. F. Zavřel: *Fortinbras*, druhý díl, Praha, Osvěta 1934, s. 185–187. V protektorátním vydání tato kapitola zcela chybí, Dan s Kuperanem se z Paříže do Prahy vrací přímo, bez zastávky v Berlíně. Srov. F. Zavřel: *Fortinbras*, 9. vydání, Praha, Leopold Mazáč 1941, s. 244–247.

49) F. Zavřel: *Fortinbras*, 9. vydání, Praha, Leopold Mazáč 1941, s. 196–197.

v meziválečném období ne zcela obvyklý jev: autorství literárního díla se projevilo i postihem směřujícím k osobě autora, který přišel o místo ve státní správě. Zavřelův román, vymezující se vůči liberální demokracii, byl ale problematický i pro protektorátní cenzuru, která jej postihla dokonce výrazněji než prvorepubliková konfiskace. Díky těmto skutečnostem je případ konfiskace *Fortinbrase* nejen materiálem ilustrujícím cenzuru a její fungování v meziválečném období, ale i ojedinělým případem díla, jež názorně dokumentuje působení konfiskačních praktik v odlišných cenzurních systémech.